

IBRAYÍM YUSUPOV LIRIKASÍNÍŇ LINGVOPOETIKALÍQ ÓZGESHELIKLERI

Allashova Gulbaxar Daryabaevna

Qaraózek rayonı 16-mekteptiń qaraqalpaq tili
hám ádebiyati páni muǵallimi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19761780>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 21-aprel 2026 yil

Ma'qullandi: 23-aprel 2026 yil

Nashr qilindi: 25-aprel 2026 yil

KEYWORDS

lingvopoetika, metafora, epitet,
poetikalıq til, obrazlılıq, sintaksislik
parallelizm.

ABSTRACT

Bul maqalada qaraqalpaq xalıq shayıri Ibrayım Yusupov lirikasınıń lingvopoetikalıq ózgeshelikleri tallanadı. Atap aytqanda, shayır poeziyasında metafora, epitet, sintaksislik parallelizm, tákirar hám ses úylesimi sıyaqlı kórkemlew qurallarınıń qollanıwı úyreniledi. Izertlew dawamında "Búlbil uyası" toplamındaǵı qosıqlar tiykarında til birlikleriniń estetikalıq hám emocionallıq júklemesi ashıp beriledi. Sonday-aq, Yusupov lirikasında milliy mentalitet, tábiyat obrazları hám insan ruwxıylıǵı arasındaǵı úzliksiz baylanıslılıq lingvistikalıq qurallar arqalı sáwlelendiriliwi anıqlanadı. Nátiyjede shayır dóretiwshiliginde tildiń tek kommunikativlik emes, al mádeniy hám poetikalıq sistema sıpatındaǵı roli tiykarlap beriledi.

Ibrayım Yusupov qaraqalpaq poeziyasında ózine tán poetikalıq dúnyaqaras hám tereń lingvistikalıq sezim iyesi sıpatında kórinedi. Onıń lirikasında til ápiwayı kórsetiw quralı bolıp qalmastan, al obraz jaratıw, emocionallıq tásir kórsetiw hám milliy sananı sáwlelendiriwdiń quramalı sistemasına aylanadı. Sonlıqtan, I. Yusupov poeziyasın lingvopoetikalıq jaqtan úyreniw, bir tárepten, kórkem oylaw mexanizmlerin ashıp berse, ekinshi tárepten, milliy mádeniyattıń til arqalı bildiriliw ózgesheliklerin anıqlaw imkanıyatın beredi [4, 57-61].

Bárinen burın, shayır lirikasında metaforalıq oylaw jetekshi orın tutadı. Yaǵnıy, ol real barlıqtı tikkeley emes, al awıspalı mániler arqalı kórsetiwge umtıladı. Máselen, "Ana tilime" qosıǵında:

Bayterekseń ósken góne tamırdan

Dilwarlıǵıń qıl suwırǵan qamırdan. [5, 3]

Bul mısalda "til" obrazı "bayterek" teregine salıstırılıwı tosınnan emes. Sebebi bayterek tamırı tereń, shaqaları keń jayılǵan, tirishilik tımsalı bolǵan terek. Demek, shayır tildi millettiń tariyxıy tamirları hám keleshegi menen baylanıstıradı. Sol arqalı metafora tek estetikalıq emes, al konceptual júkleme de aladı. Bunnan tisqari, bul jerde tildiń úzliksiz rawajlanıw procesi de jasırın túrde kórsetiledi.

Jáne sonı ayrıqsha atap ótiw kerek, shayırdıń poeziyalıq tilinde sintaksislik parallelizm hám tákirarlar áhmiyetli stilistikalıq qural sıpatında xızmet etedi. Máselen:

Men teńeymen seni jegen nanıma,

Uwız benen ruwhıń sıngen qanıma,

Bul jerde parallel qurılıs arqalı pikirdiń semantikalıq salmaǵı kúsheytilgen. Bir tárepten, "nan" hám "qan" sıyaqlı tiykarǵı turmıshlıq túsinipler qollanılǵan bolsa, ekinshi tárepten, tákirarlanatuǵın sintaksislik qurılma arqalı ritmikalıq úylesimlik jaratılǵan. Nátiyjede, qosıqtıń emocionalıq-ekspressivlik tásiiri artadı.

Sonıń menen birge, I. Yusupov lirikasında epitetler arqalı obrazlılıq kúsheytiledi. Máselen:

Qaraqalpaqtıń kewil qusı sayrasa,
 Sóz qıysını ǵaziyneńnen tabılǵan. [5,4]

Bul jerde "kewil qusı" bir waqıttıń ózinde hám metafora, hám epitet sıpatında xızmet etedi. Basqasha aytqanda, shayır insan ruwxıy dúnyasın qusqa teńep, onı hárekette, erkin hám sayraǵan sıpatında súwretleydi. Nátiyjede, obraz dinamikalıq xarakterge iye boladı hám oqıwshıǵa kúshli emocional tásir kórsetedi.

Bunnan tisqari, shayır lirikasında tábiyat obrazları insan keshirmeleri menen tıǵız baylanısqa. Ásirese, "Qara tal" qosıǵında bul tárep ayqın kórinedi:

Maǵan tuwısqa ha'r shıbıǵıń ha'm búrtikleriń,
 Seniń astın – kindigimnen qan tamǵan jerim. [5,9]

Bul misalda shayır tuwılǵan jerin biologiyalıq hám ruwxıy birlik arqalı sáwlelendiredi. "Kindik qanı" koncepciyası arqalı insan hám jer arasındaǵı ajralmas baylanıshlıq kórsetiledi. Usı jaǵınan, bul obraz lingvopoetikalıq jaqtan joqarı dárejedegi simbolikalıq mániske iye bolıp, onda watan, estelik hám ózlik túsinipleri jámlengen.

Sonday-aq, I. Yusupovtıń lirikasında psixologiyalıq obrazlılıq ta áhmiyetli orın iyeleydi. Máselen:

Qulaǵımnan ketpes ele tuwısqa talım,
 Shayır bol dep maǵan talay sıbırlaǵamıń.

Bul qatarda "tal" teregi shayırdıń balalıq estelikleri menen baylanısqa psixologiyalıq obraz sıpatında talqılanadı. Demek, tábiyat elementi insan sanasında semantikalıq keńeyiwge ushirap, eslew hám saǵınısh tımsalına aylanadı. Sol arqalı shayır lirikasında ishki keshirmeler sırtqı barlıq arqalı ańlatıladı.

Bunnan tisqari, Ibrayım Yusupov lirikasında obrazlılıq hám milliy identifikaciya máselesi ayrıqsha poetikalıq kúshke iye boladı. Ásirese, shayırdıń tómendegi qatarlarda bul jaǵday ayqın kórinedi:

Gúllene ber, tallı jaǵıs, paxtalı dalam,
 Men – seniń bir nart shıbıǵıń, men – seniń balań.

Birinshi qatardan-aq shayır tábiyat obrazların tiri organizm sıpatında qabıl etedi. Yaǵnıy, "tallı jaǵıs" hám "paxtalı dalam" obrazları tek geografiyalıq keńislikti bildirmey, al janlı, ósip-óniwshi sistemaniń poetikalıq belgisi sıpatında beriledi. "Gúllene ber" imperativ forması arqalı shayır tábiyatqa múrajat etip, onıń úzliksiz rawajlanıwın tileydi. Demek, bul jerde tábiyat hám insan ortasındaǵı dialoglıq qatnas ańqlanadı.

Ekinshi qatarda bolsa, lirikalıq subyekt ózin tuwılǵan jer menen tolıq identifikaciyalaydı. "Men – seniń bir nart shıbıǵıń" degan metaforalıq kórinis arqalı insan ózin tabiyattıń bir bólegi sıpatında kórsetedi. "Shıbıq" obrazı ádette jas, ósip kele jatqan terekke qollanıladı, sonıń ushın bul metafora jaslıq, rawajlanıw hám úmit koncepciyaların óz ishine aladı.

Bunnan tısqarı, I. Yusupov lirikasında milliy kolorittin lingvistikalıq kórinisi de ayrıqsha áhmiyetke iye. Sonnan Qaraqalpaqtı kóp maqtama kózimshe qosıǵında:

Qaraqalpaqtı kóp maqtama kózimshe,
Qarmaqqa tez qabatuǵın balıqpan.
Ha'r kimniń bar a'zzi jeri ózinshe,
Shortanımday ańqıldaqław xalıqpan [5,7].

Bul mısalda xalıq xarakteri janlı hám xalıqsha obraz arqalı kórsetilgen. "Shortan" balıq obrazı arqalı xalıqtıń ashıq kewilligi, ápiwayı hám haq kewilli tábiyatı kórsetiledi. Usı jaǵınan shayır milliy mentalitetti konkret, real turmıslıq obrazlar arqalı súwretleydi.

Sonıń menen birge, I. Yusupov lirikasında ses únlesligi de lingvopoetikalıq qural sıpatında áhmiyetli rol oynaydı. Yaǵnıy, alliteraciya hám assonans arqalı qosıqtıń muzikalılıǵı támiyinlenedi. Bul bolsa oqıwshınıń estetikalıq qabıllawın kúsheytedi. Máselen, dawıssız seslerdiń tákirarlanıwı qosıqta ishki ırǵaqtı payda etedi hám bul ırǵaq mazmun menen uyǵınlasadı.

Bunnan tısqarı, shayır kóbinese kontrast usılınan da paydalanadı. Demek, qarama-qarsı túsiniqlerdi qatar qoyıw arqalı máni tereńlesedi. Máselen, ómir hám ólim, quwanış hám qayǵı, jeke hám ulıwma xalıqlıq túsiniqleri birgelikte berilip, poetikalıq qarama-qarsılıq payda etiledi. Bul bolsa lingvopoetikalıq jaqtan semantikalıq intensivlikti arttıradı.

Jańe bir áhmiyetli tárepi sonda, I. Yusupov lirikasında tildiń milliy ózgeshelikleri, atap aytqanda, qaraqalpaq xalqına tán leksikalıq birlikler keń qollanıladı. Nátiyjede, qosıqlar tek ǵana individual emes, al jámáátlık sananıń jemisi sıpatında kórinedi. Sol arqalı shayır óz shıǵarmalarında milliy ózlikti bekkemleydi.

Bunnan tısqarı, shayırdıń poetikalıq oy-pikirinde insan hám jámiyet qatnasıqları da lingvistikalıq qurallar arqalı bildiriledi. Ol kóbinese jeke keshirmelerdi ulıwma xalıqlıq dárejege alıp shıǵadı. Nátiyjede, individual sezimler universal mazmunǵa iye boladı.

Ulıwma alǵanda, Ibrayım Yusupov lirikasınıń lingvopoetikalıq analizi sonı kórsetedi, onıń dóretiwshiliginde tildiń barlıq dárejeleri — fonetikalıq, leksikalıq, semantikalıq hám sintaksislik qatlamlar úylesimli túrde isleydi. Bir tárepten, metafora hám epitetler arqalı obrazlılıq jaratıladı, ekinshi tárepten bolsa, tákirarlaw hám parallellek arqalı emocionallıq kúsh arttırıladı. Sonıń menen birge, milliy ruwx hám mádeniy kontekst bárqulla orayda turadı.

Juwmaq sıpatında aytıw múmkin, I. Yusupov lirikasında til — bul tek ǵana kórkem ańlatıw quralı emes, al xalıq ruwxıyatı, tariyxıy yad hám mádeniy ózlikti jámleytuǵın poetikalıq sistema. Áyne usı tárepi onıń dóretiwshiligin lingvopoetikalıq izertlewler ushın oǵada áhmiyetli hám aktual etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Azamat, A. (2022). THE USE OF METAPHORS IN I. YUSUPOV'S WORKS. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 11(10), 53-57.
2. Berdimuratov E. Házirgi zaman qaraqalpaq tili: Leksikologiya. – Nókis: Bilim, 1994. – 164 b
3. Lotman, Y. M. (1972). Analiz poeticheskogo teksta [Analysis of the poetic text]. Leningrad: Prosveshchenie.
4. Umitay, U. (2024). POEZIYADA TROPLARDAN PAYDALANIW ÓZGESHELİKLERI (I. YUSUPOV POEZIYASI MISALINDA). Eurasian Journal of Academic Research, 4(4-1), 57-61
5. Yusupov, I. (1997). Bu'lbil uyası: Qosıqlar ha'm poemalar. Nókis: Bilim baspası.